

Jan Krans

Overlevering en verraad

Een paar kanttekeningen bij het gedoe rond het 'Evangelie van Judas'

Wat is het Evangelie van Judas? Wie het nu na tweeënhal jaar nog niet weet, komt van een andere planeet. Toch nog even een paar basisgegevens. Het gaat allemaal om een oud koptisch handschrift,¹ dat ergens in de jaren zeventig door een Egyptische boer is gevonden, via hem op de zwarte oudhedenmarkt van Egypte terecht is gekomen, door een wat grotere handelaar heel kort aan geleerden is getoond – maar die konden er de drie miljoen dollar niet voor opbrengen – toen decennialang in een kluis heeft gelegen, toen door een andere handelaar uiteindelijk wel verkocht is, voor minder, maar nog altijd vrij veel, door geleerden is bestudeerd met het oog op een documentaire en een boek van *National Geographic* – ze moesten dus onder strikte geheimhouding werken – uiteindelijk is gepubliceerd, en inmiddels een stroom van boeken en artikelen heeft gegenereerd. Het einde daarvan is ook nog niet in zicht.

Het aardige bij het Evangelie van Judas² is dat vrij duidelijk is wat voor vlees we in de kuip hebben, maar door alle *hype* en ophef raakt dat steeds uit beeld. Goede informatie is echter wel te krijgen, in een paar boeken, en zelfs in krantenartikelen en op het internet.³ Je krijgt inmiddels wel bijna de indruk dat het bestaansrecht van Evangelie van Judas vooral hierin ligt dat het iedereen de kans geeft zijn of haar eigen bekende stellingen weer eens in te nemen en voor het voetlicht te brengen. Tom Wright benadrukt de betrouwbaarheid van de canonieke evangeliën; Bart Ehrman benadrukt de diversiteit van het vroege christendom; Nederlandse gnostiekkenners onderstrepen het enorme belang van deze nieuwe tekst.

Wat opvalt aan de publiciteit rond het Evangelie van Judas is de *timing*: de drie afgelopen jaren kwamen de wereldschokkende onthullingen steeds vlak voor Pasen. In 2005 de 'explosieve' proclamatie van het bestaan ervan, in 2006 de openbaring van de 'oeroude' tekst zelf, en de grote documentaire over het evangelie, en in 2007 de 'sensationele' belofte dat er nog meer bladzijden aan het licht zullen komen. Dit patroon is geen toeval, maar een bewuste keuze, vooral van *National Geographic*, dat zo het dramatisch effect van zijn investering probeert te versterken. Er schuilt

ook de – onjuiste – bewering in dat de thematiek van het Evangelie van Judas, of het bestaan ervan als zodanig al, te maken heeft met de inhoud van wat Christenen wereldwijd gedenken en vieren in de stille week.

Eén onderdeel van de publiciteitscampagne bespreek ik wat uitgebreider, omdat daarin zo aardig samenkomt wat er allemaal speelt: de documentaire van *National Geographic*, wereldwijd voor het eerst uitgezonden op palmzondag 2006.⁴

Gelijk aan het begin van de documentaire wordt de toon gezet: we zullen kennis maken met ‘een verhaal dat ons diepste geloof op de proef kan stellen’.⁵ Een geloofscrisis wordt aangekondigd voor de kijker. De verrader wordt held; Jezus organiseert zijn executie: ‘Wat gebeurt er als dit verhaal wordt gezien door de ogen van een van de grootste schurken uit de geschiedenis?’⁶ Deze toonzetting is echter niets anders dan een bewuste vertekening van de situatie. Het suggereert dat de evangeliën die we in de Bijbel hebben een gemeen verhaal over Judas vertellen, en dat we nu in zijn eigen evangelie zijn eigen kant van het verhaal krijgen. Eindelijk gerechtigheid. De waarheid is dat het Evangelie van Judas vooral Jezus’ woorden aan Judas bevat, en dat het bovendien volkomen duidelijk is dat dit in een fictieve setting gebeurt. Zo heeft de schrijver van het boekje zijn of haar – niet eens eenvoudige – boodschap verpakt.

De documentaire heeft meerdere lagen, die omwille van de spanning niet uit elkaar worden gehouden, en krijgt daardoor een verwarrende opbouw (‘ondertussen in Zwitserland’). De verhaallijnen zijn een zestal, die ik voor het gemak even chronologisch herschik.

Als eerste zijn er de historische Jezus en de historische Judas. Althans, zo werkt de suggestie, doordat allerlei episodes van het Evangelie van Judas in scène zijn gezet – ‘dramatisation’ heet dat –, op een manier die doet denken aan Mel Gibsons *The Passion of the Christ*. Vooral de stukjes dialoog tussen Jezus en Judas zijn wonderlijk, bijvoorbeeld als Jezus zegt: ‘Jij zult groter zijn dan alle anderen. Judas, jij zult de man opofferen die mij kleedt.’⁷ Het opvallendste is nog wel dat hierbij geen Koptisch klinkt, of Grieks, maar – als ik het goed heb gehoord – Aramees, net als in *The Passion of the Christ*. Op deze manier wordt hier de schriftwereld van de oudheid onherstelbaar vermengd met Hollywood. De muziek ondersteunt dat nog.

Ten tweede is er de geschiedenis van de vroege kerk. Hier staan eigenlijk twee acteurs tegenover elkaar: Ireneüs van Lyon, gekozen omdat hij het in zijn werk een keer expliciet over een Evangelie van Judas heeft, en het Evangelie van Judas zelf. De hoofdgedachte hierbij is dat de machtige kerk in de persoon van Ireneüs al vroeg

*‘wereldschokkende
onthullingen’ goede
publiciteit National
Geographic*

het ‘andere verhaal’ van Judas als ketters veroordeelde, onderdrukte en deed verdwijnen.⁸ Inderdaad, de voorlopers van de latere orthodoxie verwierpen de gnostiek, zoals de gnostiek polemiseerde tegen deze ‘proto-orthodoxie’,⁹ en de gnostiek heeft het in de kerkgeschiedenis op den duur ook afgelegd tegen de orthodoxie. Maar met die gegevens beginnen de interessante vragen pas: hoe waren de machtsverhoudingen in de tweede eeuw? En de getalsverhoudingen? Hoe zit het met regionale verschillen? Nauwelijks een woord hierover in de documentaire. Wel wordt er in weer zo’n docufiction-moment uit het Evangelie van Thomas voorgelezen, nu niet in het Koptisch, ook niet in het Aramees, maar in het Grieks (met moderne uitspraak). Dat Grieks komt ook voor in de Romeinse arena van Lyon.

Als derde verhaallijn is er de vondst van het handschrift in Egypte. Ook hier weer een nagespeelde scène. Daarin komt de Egyptische boer overtuigend genoeg over, maar hij is wel gewoon ergens neergezet toen de documentairemakers toch in Egypte – vergeefs – op zoek waren naar de werkelijke vindplaats van het document.

Ten vierde is er de geschiedenis van het handschrift na de vondst. We krijgen een schokkend – en ingewikkeld – beeld van zwarte handel, kunstroof en oudheden-smokkel. Interessant is de figuur van handelaarster Tchacos: zij neemt een soort missie tot eerherstel van Judas op zich: ‘Er is een beroep op me gedaan om hem te rehabiliteren. Zo voelt het.’¹⁰ Een voor de toon van de documentaire kenmerkend moment is verder het gesproken commentaar bij een shot van de bankkluis in New York, waarin het handschrift lange tijd bewaard werd: ‘16 jaar in een bankkluis deden bijna wat de vroege kerkvaders niet lukte: de totale verwoesting van het Judas-evangelie.’¹¹

De vijfde verhaallijn is het vaststellen van de ‘echtheid’ van het handschrift. Eerlijk gezegd legt de documentaire wel erg de nadruk op de vraag of het document echt of vals is. We krijgen daarbij fraaie staaltjes forensisch onderzoek te zien, *Crime Scene Investigation*. Dat levert een spannend gebracht verhaal op, maar om de echtheid vast te stellen is dat hele CSI-gedoe echt niet nodig. Ondertussen wordt de vraag of het verhaal dat het evangelie beschrijft een ‘waar gebeurd verhaal [*account*]’ is wel af en toe gesteld maar – bewust – steeds niet beantwoord. Een kenmerkend moment is er in de commentaarstem bij de C14-datering in een laboratorium in de VS, waarvoor een

demonisering van
Judas machtspeel van
dominante kerk

klein stukje van de marge van één van de bladzijden van het handschrift moest worden opgeofferd: 'Hier doet dr. Jull wat sommige kerkvaders misschien zelf hadden willen doen.'¹² De zoektocht in Egypte naar de grot waar het handschrift zou zijn gevonden levert niets op.

*wetenschappelijk
onderzoek
fascinerend*

De zesde en laatste verhaallijn betreft het eigenlijke wetenschappelijk onderzoek aan het handschrift: de reconstructie en de ontcijfering van. Dit is fascinerend. Er bestaan wel vele parallellen, bijvoorbeeld het werk aan de Dode-Zeerollen of aan de papyri van Oxyrhynchus.

Aan het eind volgt er een anti-climax. Of het aan het professionele ethos van de documentairemakers te danken is weet ik niet, maar in elk geval komen er een paar wetenschappers aan het woord die ronduit stellen dat het Evangelie van Judas weliswaar interessant is voor de kennis van het zogeheten gnostische christendom, maar dat het ons niets zegt over 'de historische Judas' en dus ook niet over de historische Jezus en over de ware toedracht van zijn arrestatie, veroordeling en executie.¹³ En dat is ook zo. Maar daarmee wordt wel die hele zorgvuldig opgebouwde spanning van de documentaire een farce, een goedkope truc. In het algemeen laat de documentaire zien dat de deskundigen niet dom zijn – dat scheelt alweer – maar dat de drang om een spannend verhaal te vertellen funeste gevolgen heeft. Zeker als daarvoor naar een soort stereotiep patroon wordt gegrepen: de onderdrukken-de kerk tegen de vrije gelovige. Alleen al de eenvoud van dit vertelschema zou ons wantrouwig moeten maken: zou het in de eerste eeuwen niet wat ingewikkelder zijn geweest?

Het belangrijkste probleem bij alle publiciteit is in mijn ogen dat de journalistiek aan de wetenschap vooraf gaat, en dat de laatste binnen de kortste keren naar de pijpen van de eerste danst. Inhoudelijk gezien leidt de mediaorkestratie tot een overdreven en eenzijdige aandacht voor 'spannende' vragen, zoals de vraag of het beeld van Judas zoals we dat kennen uit de Bijbelse evangeliën wel 'klopt'. Dat kan dan gemakkelijk hand in hand gaan met het tegenwoordig nogal populaire complotdenken over de kerk en de geschiedenis van het (vroeg) christendom. Alles wat oud, onderdrukt, geheim en anders is, voldoet kennelijk aan diepe behoeften. Eén van die diepere behoeften zou inderdaad de rehabilitatie van Judas kunnen zijn. Wat ook een rol speelt is de illegaliteit en het grote geld. Het verhaal over het handschrift wordt er vast nog aansprekender door, maar het belemmert het onderzoek in hoge mate. De herkomst van het handschrift valt inmiddels niet meer te achterhalen, het heeft onderweg onherstelbare schade opgelopen, en het moest zijn geld weer opleveren, desnoods door groter en belangrijker te zijn dan het is. Als laatste daarmee verbonden factor kunnen we de geheimhouding noemen: slechts een paar wetenschappers hadden toegang tot de teksten, en zij mochten er niets over loslaten. Zoiets is op grond van de commerciële belangen van *National Geographic* – aan het eindpunt van de voedselketen – wel voorstelbaar, maar gunstig voor de wetenschap is het niet. Het is zelfs in tegenspraak met de internationale richtlijnen voor wetenschappelijk onderzoek aan oude teksten. Volgens die normen is er wel een officiële en geautoriseerde editie denkbaar, maar geen exclusieve toegang tot de teksten.

*anticlimax door
relativering van
wetenschappers*

In een van zijn inleidingen op het evangelie stelt Hans van Oort: 'Voor de wetenschap is in principe elk evangelie van gelijke historische waarde.'¹⁴ Zo'n uitspraak is echter zowel vaag als onjuist. Zelfs als Van Oort hiermee bedoelt dat het voor de geschiedwetenschap niet uitmaakt of een boek in de canon van het Nieuwe Testament staat of niet, is het nog ongelukkig geformuleerd. De stelling roept in elk

Artikel

wat er mis ging met Judas? te weinig tijd genomen

geval twee eenvoudige vragen op: wat betekent hier 'in principe', en over wat voor soort 'historische waarde' gaat het? Gelukkig licht Van Oort het zelf enigszins toe door aan te geven dat 'de historische waarde van de diverse evangeliën' iets is dat 'men' zal 'moeten toetsen'¹⁵. Zijn 'in principe' slaat dus kennelijk alleen maar op het moment dat je met een oude tekst te maken krijgt die als een 'evangelie' wordt aangeduid: de waarde kan getoetst worden, er kan een gefundeerd oordeel geveld worden, en dat oordeel zal ervoor zorgen dat de waarde niet langer gelijk is, maar concreet, genuanceerd. En wat is dan 'historische waarde'? Om daar een antwoord op te geven moet je weten welke concrete vraag aan het geschrift gesteld wordt: wat vertelt het over ..., wat voor informatie valt eraan te ontleen over ...? En in werkelijkheid, als het goed is, beginnen de historici niet met die vraag, maar proberen zij gewoon verbanden te leggen, ideeën te herkennen, te plaatsen, te begrijpen, te ordenen, in hun ontwikkeling te beschrijven, contrasten op te sporen, enzovoort. Dus niet ogenblikkelijk: wat zegt dit evangelie over Jezus?, maar: met wat voor gedachtewereld hebben we in dit evangelie te maken? Alleen zo kom je dan ook bij de werkelijke historische waarde, en de antwoorden op alle andere vragen, die je ook zou kunnen stellen, komen

daarna. Dus in plaats van Van Oorts zinnetje zou ik liever stellen: 'Het principe van de wetenschap is om zo goed en helder mogelijk de precieze historische waarde van zo'n evangelie te bepalen.'¹⁶ Zo wordt nog eens in een notendop duidelijk wat er allemaal mis is gegaan met het Evangelie van Judas. Er is niet rustig de tijd genomen om de historische waarde ervan te bepalen, maar er zijn al te snel oneigenlijke vragen aan gesteld.

Gelukkig zien we dat de echte wetenschappelijke discussie inmiddels op gang komt. Er liggen dan ook voldoende vragen op tafel. Omdat het handschrift in zo'n slechte en onvolledige staat is, kan er over de meest waarschijnlijke invulling van de lacunes gediscussieerd worden. Ook de juistheid van de vertaling staat ter discussie, en daarmee of het veel positievere beeld van Judas, dat aan dit evangelie wordt toegeschreven, er ook echt in te vinden is. Een belangrijk aspect daarbij is dat dat andere (positievere) beeld vooral lijkt te berusten op de informatie die bij kerkvaders als Ireneüs en Epiphanius over het (een?) Evangelie van Judas te vinden is. Is dat beeld – dat immers niet zelf polemisch gekleurd kan zijn – misschien op de nieuw ontdekte tekst geprojecteerd? Belangrijk is ook dat de studie zich uitbreidt naar de hele codex en niet langer alleen het Evangelie van Judas betreft. Daarbij vindt nog wel een stevige strijd met *National Geographic* plaats, namelijk over de toegang voor alle wetenschappers tot (goede afbeeldingen van) de rest van de tekst.

Eén van de terugkerende subthema's rond het Evangelie van Judas is de betekenis van een Grieks werkwoord, *paradidomi*, dat in de bekende evangeliën voor Judas' belangrijkste handeling wordt gebruikt. Het betekent niet zozeer 'verraden' als wel 'overleveren', net zoals Jezus wordt 'overgeleverd' van het Sanhedrin aan Pilatus (bijvoorbeeld Marc. 15:1). Er wordt wel gesuggereerd dat het Evangelie van Judas uiteindelijk het juiste licht werpt op dit werkwoord, maar dat is aantoonbaar onjuist. Oudere commentaren en woordenboeken weten het ook allang. Hier was het Evangelie van Judas dus niet voor nodig. Er wordt ook wel gesuggereerd dat dat 'overleveren' of 'uitleveren' door Judas daarom een neutrale handeling is, maar ook dat is aantoonbaar onjuist. Het gebruik van woorden bepaalt (mede) hun betekenis en uit alle teksten blijkt dat er wel degelijk een negatieve connotatie aan Judas' daad kleeft, en bovendien dat niet alle evangeliën dezelfde toon gebruiken over Judas. Bij Lucas wordt Judas ook echt een keer nadrukkelijk 'verrader' genoemd (Luc. 6:16). Maar ook

dat was al bekend. Wel zijn de termen ‘overlevering’ en ‘verraad’ op verrassende wijze op het Evangelie van Judas zelf toepasbaar. Dit evangelie is na zijn ontdekking niet overgeleverd, maar bij herhaling verraden. Het handschrift is misbruikt voor geldelijk gewin, mishandeld door ondeskundigen en bijna prijsgegeven aan de totale versnippering. De tekst is verkeerd gecast als spreekbuis voor een te rehabiliteren Judas, als welkom stokpaardje bereiden door allerhande deskundigen en verkocht als direct aansprekende religieuze tekst voor nu. Laten we hopen dat het nu wat rustiger wordt met Pasen, en dat er gewoon goed wetenschappelijk onderzoek kan worden gedaan, met onder meer een mooie, goede kritische editie over een paar jaar.

Dr. J.L.H. Krans is universitair docent Nieuwe Testament aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Noten

1. Waar trouwens nog meer in staat dan alleen het Evangelie van Judas. De aandacht gaat voortdurend uit naar slechts één deel van de codex. Dit is een gevolg van keuzes van de mensen die het materiaal in handen hadden. Het is in feite een vorm van manipulatie, omdat *de context*, die juist heel belangrijk zou kunnen zijn voor het goede begrip, opzettelijk is weggelaten.
2. ‘Evangelie van Judas’ is eigenlijk niet eens de juiste titel; het is eigenlijk het onderschrift, en dat moet je dan ook nog opvatten als ‘evangelie zoals Jezus dat aan Judas openbaarde’; de lange titel is ‘de geheime leer van het oordeel waarover Jezus acht dagen [een week] lang met Judas Iskariot sprak, tot drie dagen voor hij Pasen vierde’ (naar de vertaling van Jacques van der Vliet).
3. Een kleine selectie van de boeken: Jacques van der Vliet, *Het Evangelie van Judas. Verrader of bevrijder?*, Servire/Kosmos, Utrecht 2006; Hans van Oort, *Het Evangelie van Judas. Inleiding, vertaling en toelichting*, Ten Have, Kampen 2006; herziene, beknopte editie 2007. Tom Wright, *Jezus en het Evangelie van Judas*, Boekencentrum, Zoetermeer 2007 (vertaling door D. de Vries van *Judas and the Gospel of Jesus: Have We Missed the Truth about Christianity?*, SPCK, London 2006; Baker Books, Grand Rapids 2006); Bart Ehrman, *The Lost Gospel of Judas Iscariot: A New Look at Betrayer and Betrayed*, Oxford University Press, New York en Oxford 2006; April D. DeConick, *The Thirteenth Apostle, What the Gospel of Judas Really Says*, Continuum, London 2007. Zie ook het artikel van Hans van Oort, ‘Het Evangelie van Judas: inleidende notities over zijn inhoud en betekenis’, in *HTS Theological Studies/Teologische Studies* 63/2 (2007), pp. 431-443.
4. Inmiddels voor een luttel bedrag op DVD te verkrijgen bij drogisterijketens, een investering die ik vanwege de extra’s (namelijk de onversneden interviews) toch kan aanbevelen.
5. Ik citeer steeds de Nederlandse ondertiteling en geef de tekst van de Engelse voice-over in de eindnoot. Hier is dat: ‘One [a (different) story] that could challenge our deepest beliefs.’
6. ‘What if the greatest story ever told were told through the eyes of one of history’s greatest villains?’
7. ‘You will be greater than all the others. Judas, you will sacrifice the man that clothes me.’ Dat ‘clothes’ / ‘kleedt’ is overigens een onterechte vertaling; het moet ‘draagt’ zijn.
8. ‘Ideas like this [dat Judas juist gehoorzaam was] were too shocking for early Church leaders.’ Dat is echter veel te vaag gesteld. De proto-orthodoxen verwierpen het gnostische wereldbeeld. Daaruit vloeide de rest voort. ‘Ze verwierpen het Judas-evangelie en nog dertig gnostische teksten en hielden ze buiten het Nieuwe Testament.’ (‘They rejected the Gospel of Judas along with about thirty gnostic texts, and kept them out of the New Testament.’) Dit is enigszins anachronistisch gedacht en doet denken aan een Dan Brown-achtige setting van gelijke kansen voor alles wat evangelie heet en dan een machtspolitieke keuze voor een betrekkelijk willekeurige greep van slechts vier stuks. Even later wordt gesuggereerd dat Ireneüs verantwoordelijk is voor de selectie (van de vier canonieke evangeliën en de verwerping van de (dertig) andere), en wordt gesteld dat we niet weten op grond waarvan die selectie gebeurde. Alleen Craig Evans mag nog even op het actuele ‘gebruik’ wijzen en Elaine Pagels zegt dat het zowel ‘bottom up’ (dus op grond van populariteit) was als ‘top down’ (dus gebaseerd op een beslissing van de bisschoppen).
9. Zie voor dit aspect van het Evangelie van Judas vooral het boek van Jacques van der Vliet.
10. ‘I feel that I have been called upon to rehabilitate him. Yes, I do feel that.’ In elk geval speelt ze een rol in de legalisering van wat in werkelijkheid smokkel is; bovendien moet ze er goed aan verdiend hebben.
11. ‘Sixteen years in a safe deposit box almost accomplished what early Church Fathers could not: the utter destruction of the Gospel of Judas.’
12. ‘Here Dr Jull will do what some early Church Fathers maybe wished they had.’
13. Met name Craig Evans, maar ook Bart Ehrman. Daar direct tegenin Elaine Pagels, die met de datering van de documenten gaat spelen (het kan vroeg zijn, dus ...).
14. *Het Evangelie van Judas*, beknopte editie, p. 15.
15. *A.w.* p. 15.
16. Vergelijk Van Oort zelf: ‘De geschiedkundige waarde van deze tekst is allereerst en allermest een andere’ [dan de bekende Judas voor de schrijver houden of de historische Jezus van Nazaret hier horen spreken] (p. 20).